

УДК 502.72

Г.В. Стрямець, Н.М. Ференц

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ФЛОРИСТИЧНОГО РІЗНОМАНІТТЯ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ

Стрямець Г.В., Ференц Н.М. Проблемы сохранения флористического разнообразия на природоохранных территориях // Науч. зап. Гос. природоведч. музея. – Львов, 2002. – 17. – С. 43-46.

В работе рассмотрены случаи положительного и отрицательного влияния заповедного режима на сохранение отдельных видов и растительных сообществ на конкретных примерах заповедника «Росточье».

Striamets, G., Ferents N. Problems of floral diversity conservation in nature protected areas // Proc. of the State Nat. Hist. Museum. – L'viv, 2002. – 17. – P. 43-46.

The cases of positive and negative effect of preservative conditions on conservation of separate species and floral communities are considered in this paper, taking the Reserve "Roztochia" as a model.

Біорізноманіття є передумовою для рівномірного функціонування та виживання всіх екосистем, тому його збереження є одним з головних наших завдань. Внаслідок людської діяльності природне різноманіття безперервно виснажується: зменшується чисельність видів та їх ареал. Господарські перетворення довкілля досягли небезпечного рівня, особливо критична ситуація склалася внаслідок надмірного і недалекоглядного лісокористування. Ліси Європи в минулому вкривали до 80-90% суші, зараз ця площа зменшилася до 33%. Значна частина лісостанів - штучного походження, часто монокультурного складу, що веде до збіднення видової різноманітності біоценозу. Меліорація та виснаження ґрунтових вод, фрагментація лісів, пожежі - фактори, які ведуть до зміни багатих природних угруповань на бідні антропоценози.

Одним із шляхів вирішення проблеми збереження біорізноманіття є формування ефективної мережі природоохоронних територій. Проте, і на природоохоронних територіях виникають проблеми. 19-20 червня 2000 року у Києві відбулася міжнародна наукова конференція під егідою Ради Європи та Мінікоресурсів України, на якій було відзначено, що незважаючи на збільшення природоохоронних територій у Європі, біологічне різноманіття зменшується.

Заповідні об'єкти України створюються на територіях, які в певній мірі зазнавали антропогенного впливу і далекі від еталонів дикої природи. Пасивна форма охорони екосистем у такому випадку веде, як правило, до збіднення біологічного різноманіття. Сучасні дослідники (С.М. Стойко, М.А. Голубець, В.Д. Бондаренко, Т.Л. Андрієнко, Ф.Д. Гамор та ін.) допускають проведення мінімальних регуляторних заходів з метою збереження і відтворення біологічного різноманіття на ділянках, яким у результаті сукцесій загрожує деградація [1].

Яскравим прикладом небажаних наслідків заповідання є урочище Заливки у природному заповіднику "Розточчя". На час створення заповідника (1984 р.) Заливки

були комплексом, характерним для Полісся, де переважала лучно-болотна рослинність, траплялися такі види, як журавлина болотна, буяхи, образки болотні. Внаслідок обмеження антропогенного впливу (заборона сінокосів, випасу худоби) на Заливках посилювалися процеси сільватизації, які привели до зникнення болотних видів, поступового задерніння, заростання малоцінними деревами і чагарниками. Особливо постраждали популяції пальчатокорінників: за 18 років існування заповідника їх чисельність спочатку зросла, а потім поступово зменшилася, змінилася вікова структура. На аналогічних незаповідних ділянках, де проводять помірне випасання худоби, кількість особин стабільна [4], 4 популяції характеризуються повночленною віковою структурою.

Спостереження за станом видів, занесених до Червоної Книги, показали, що режим абсолютної заповідності позитивно вплинув на стан ценопопуляцій гніздивки звичайної і коручки морозниковидної. У них спостерігається збільшення чисельності як вегетативних, так і генеративних особин (таблиця). Задовільний стан у заповіднику у популяцій баранцю звичайного та плауна колючого. Любка дволиста на території заповідника зустрічається досить часто, у задовільному стані ценопопуляція цього виду перебуває в урочищі Горбки і Верещиця, а в Ставках дещо пригнічена, внаслідок заростання галявин чагарниками. Протягом останніх років різко погіршився стан популяції лілії лісової. Заростання зрубів і галявин привело до скорочення її чисельності (насамперед генеративних особин). Ліквідація прямого антропогенного впливу (рубок догляду, сінокосіння, випасу худоби, рекреаційного навантаження) викликає демутаційний процес, який часто приводить до зникнення або зменшення життєздатності популяцій багатьох видів.

Таблиця

Динаміка чисельності репродуктивних пагонів рідкісних рослин заповідника "Розточчя"

Види	Місце зростання	Розмір ділянки, м ²	1987 р.	1990 р.	1995 р.	1999 р.	2001 р.						
			Кількість пагонів, шт										
			вегетативні	генеративні	вегетативні	генеративні	вегетативні	генеративні	вегетативні	генеративні	вегетативні	генеративні	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
Лілія лісова	Ставчанське л-во, кв.29/2	200	19	5	16	0	15	0	4	0	2	0	
— " —	Ставчанське л-во, кв.15	20	-	-	-	-	3	10	5	8	4	2	
Любка дволиста	Ставчанське л-во, кв.29/2	200	48	3	48	3	26	8	3	0	2	0	
Любка дволиста	Ставчанське л-во, кв.29/2	544	21	9	14	20	27	20	29	6	31	7	
— " —	Ставчанське л-во, кв.24/11	300	16	7	32	11	14	9	5	2	8	2	

Закінчення таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Косарики черепитчасті	Ставчанське л-во, кв.2	320	15	15	17	21	15	9	14	7	10	11
Підсніжник білосніжний	Верещицьке л-во, кв.11/13	100	33	15	12	39	63	38	45	62	40	33
Коручка морозниковидна	Верещицьке л-во, кв.7/1	72	5	51	1	16	8	21	6	20	8	23
Гніздівка звичайна	Верещицьке л-во, кв.7/2	24	0	14	1	10	2	5	1	12	1	18
Пальчато-корінник травневий	Ставчанське л-во, кв.23/2 ПП 1	60			29	40	2	8	0	3	0	2
— " —	Ставчанське л-во, кв.23/2 ПП 2	40			40	46	-	4	2	0	2	0
Пальчато-корінник плямистий	Ставчанське л-во, кв.23/2 ПП 1	60			20	15	3	4	0	1	0	1
— " —	Ставчанське л-во, кв.23/2 ПП 2	40			8	3	1	3	1	1	1	0

Умовні позначення: л-во – лісництво, кв. – квартал.

Аналіз біологічної структури деревостанів у заповіднику "Розточчя" свідчить про те, що заповідний режим не вирішує питання збереження унікальних і типових для регіону фітоценозів. Негативні зміни спостерігаються у сосново-дубових, сосново-букових, сосново-дубово-букових лісах заповідника: під наметом цих лісостанів формується підріст другорядних порід (граба, клена). У всіх фітоценозах, утворених сосною, дубом та буком відновлення сосни відсутнє, тому сосново-букові насадження можна вважати зникаючими [2, 3]. Лісовідновлення у розточьких бучинах теж недостатнє для їхнього збереження: краще відновлюються граб, клен-явір та гостролистий, витісняючи бук. Умови заповідності не можуть забезпечити збереження унікальних лісових фітоценозів Розточчя без застосування спеціальних реставраційних заходів [1].

Заповідник "Розточчя" створено на базі Страдцівського НВЛК, де закладені експериментальні лісові культури з участю інтродуцентів (модрини японська і сибірська, сосна Веймутова, дуб північний), які є певною загрозою для корінних угруповань. Особливу небезпеку становить дуб червоний, який добре розмножується насінням. Плодоношення настає у 20-25 років, висока урожайність спостерігається через кожні 2-3 роки, якість насіння у 2-3 рази вища, ніж у дуба черешчатого. В умовах заповідника найкраще відновлюється на відкритих, освітлених ділянках, у "вікнах" (урочище Королева гора), самосів з'являється і під деревним ярусом. У 16 кварталі Ставчанського лісництва у 40-річному насадженні дуб відновлюється задовільно (за шкалою М.М. Горшеніна), чисельність життєздатного підросту становить 2660 шт./га. Відновлення носить експансивний характер, сіянці зростають на відстані 300-500 м від місця росту культур, що, безумовно, є загрозою для природних угруповань. Таким чином, найбільш небезпечними для природних фітоценозів є інтродуценти, що

добре самовідновлюються, тому у заповіднику необхідно розробити систему заходів, яка б попередила їх експансію.

Крім лісових культур з участю інтродуцентів, на території ПЗ "Розточчя" 14,3% площі займають штучні насадження, значна частина яких не відповідає типам лісу. Рішенням Науково-технічної ради заповідника, "Проектом організації і розвитку лісового господарства на території заповідника "Розточчя" (1987), догляд за молодими культурами обмежувався освітленням та прочистками, а прорідження та прохідні рубання були заборонені. У більшості випадків у таких культурах відбувається витіснення головних лісотвірних порід зі складу деревостанів (бука, дуба, сосни) і заміна їх другорядними породами (грабом, березою, осикою тощо). В окремих випадках це приводить до зникнення одної з головних порід (у сосново-дубових культурах дуб не витримав конкуренції з сосною). Як наслідок, утворені монокультури легко вражаються хворобами, шкідниками, вітровалами, є менш цінними з точки зору біорізноманіття і відзначаються меншою стійкістю від природного лісу. Такі насадження потребують реконструкції з метою створення змішаних, різновікових насаджень, характерних для даного типу лісорослинних умов. Звичайно, у кожному окремому випадку потрібен індивідуальний підхід до вирішення проблеми.

З метою збереження біорізноманіття в новостворених заповідниках, що зазнавали значного безпосереднього антропогенного впливу, рекомендуємо віддавати перевагу режиму "регульованої заповідності" – природоохоронному методу, що передбачає активну охорону екосистем і дозволяє створювати оптимальні умови існування унікальних і цінних природних об'єктів. Відповідно до потреб, можна вжити заходи, спрямовані на збереження окремих видів (помірне випасання худоби, сінокоси з метою реконструкції) та угруповань (вилучення інтродуцентів, проведення відповідного догляду за штучними насадженнями). Такі заповідники мали би стати полігонами для проведення обґрунтованих наукових експериментів по створенню складних багатоярусних насаджень на місці малоцінних лісових культур. Для зменшення антропогенного навантаження на природоохоронні території обов'язковим є створення захисної зони.

1. Бондаренко В.Д. Концепція абсолютної заповідності: pro і contra // Розточанський збір 2000: Матер. міжнар. конф. (с. Старичі. 17 – 18 лист. 2000 р.). – Львів, 2001 – С. 184-188.
2. Бутейко О.І. Відновлення сосново-букових асоціацій Розточчя // Лісівницькі дослідження на Розточчі. – Львів: Каменярь, 1972. – С.100-106.
3. Жижин Н.П., Кагало А.А., Стойко С.М. Возрастная структура естественного возобновления в сосново-буковых лесах Украинского Ростоцья // Лесн. хозяйство, лесн., бумаж. и деревообр. промышл. – Киев: Будівельник, 1990. – Вып. 21. – С.34-38.
4. Стрямець Г.В., Ференц Н.М., Хомиць І.Г. Проблеми охорони рослинного світу заповідника "Розточчя" // Проблеми і перспективи розвитку природоохоронних об'єктів на Розточчі: Матер. міжнар. конф. (с. Шкло. 6 – 7 лип. 2000 р.). – Львів: Логос, 2000. – С. 170-175.
5. Ткачик В.П. Різноманіття фітоценозів сонових суборів з участю *Fagus sylvatica* L. заповіднику "Розточчя", їх генез і проблема збереження // Проблеми становлення і функціонування новостворених заповідників. – Гримайлів, 1995. – С. 239-241.

Природний заповідник "Розточчя", смт. Івано-Франкове Львівської обл.